

Disse og flere aspekter af C.J. Thomsens aktiviteter er behandlet, således også holdningen - faderlig - til de fremvoksende provinsmuseer og datidens fredningsproblemer, hvor vejanlæg - stadig aktuelt - ved siden af udskiftningen var den største trussel for fortidsminder. Der er en skildring af forholdet til eleven, B.E. Hildebrand, den senere svenske rigsantikvar, kontakten til tyske numismatikere er belyst, og læseren kommer med Thomsen på studie- og indkøbstur til Italien anno 1846.

Bogen er det læsbare resultat af et C.J. Thomsen-symposium afholdt efteråret 1987, og rækken af artikler efterlader et meget fængslende, men uundgåeligt tillige flimrende indtryk, selv om fornem tilrettelæggelse og udstyr, registre og årstalsliste binder den godt sammen. Læseren griber nok alligevel Dansk Biografisk Leksikon for at repetere, eftersom den 200-årige festens genstand aldrig har fået sin store biografi. Det har naturligvis heller ikke været sigtet med denne udgivelse, hvoraf tillige fremgår, at Victor Hermansen i sin tid samlede stof i en årrække, men af helbredsgrunde aldrig nåede at blive færdig. Hans materiale er bevaret på Det kongelige Bibliotek, men den slags efterladte samlinger kan tragisk nok godt spærre for en frisk tilgang til så spændende et emne som landets ubestridt største museumsmands liv og virke. Denne både lærde og smukke artikelsamling kunne måske virke som lidt af en murbrækker, og ad åre kan den nysgerrige læser da få svar på spørgsmålet om, hvad C.J. Thomsen, aktiv forretningsmand helt til 1840, egentlig befattede sig med i rollen som grosserer. Han arbejdede i museers tjeneste uden løn i en årrække og var således så at sige sin egen sponsor - et interessant aspekt, ikke uden aktualitet, for hvad skulle de offentlige samlinger dog gøre uden støtte fra erhvervslivet?

Anders Monrad Møller

HENRIK FODE: Dansk toldhistorie III. Liberalisme og frihandel 1814-1914. (Toldhistorisk Selskab, 1989).

Det store værk Dansk Toldhistorie skrider støt fremad. Det er prisværdigt, fordi det er mere end et oversigtsværk, det rummer nemlig adskillige førstehåndsstudier. Dette gælder også det nu foreliggende bind III, der under titlen Liberalisme og frihandel omfatter perioden 1814-1914. Forfatteren er arkivar, mag.art. *Henrik Fode* fra Erhvervsarkivet. Han er ingen novice som historiker; foruden mange afhandlinger og populære artikler har han bl.a. skrevet det store og indholdsrige afsnit om håndværkets historie 1862-1914 i bd. III af *Haandværkets Kulturhistorie* (1984). Rutinen og erfaringen præger også bindet om toldhistorien: velskrevet og klar i formuleringen og som sagt kendetegnet af en sikker sans for at fremdrage karakteristiske enkeltheder, der uden at være udpinte udnyttes til med heldig hånd at belyse generelle forhold. Viden og erfaring viser sig også gennem inddragning af kilder, der ellers ikke er de mest nærliggende. Selvfølgelig undgås det ikke, at der er de svipsere, der altid kommer, når den professionelle henvender sig til en bredere kreds, og det gør Toldhistorien netop. Her tænkes på, at læseren bliver præsenteret for ord og begreber, som næppe siger ham så meget, om i det hele taget noget. Det er et evigt problem. Sådanne svipsere er der dog kun få af i den store fremstilling.

Bogens apparat og dens ydre er som hovedregel i orden. Der er en opstilling

over det anvendte arkivmateriale, der er en omfattende litteraturliste og fyldige noter. Der er også person- og stedregister. Der er dog også noget, der ikke er der, f.eks. billedfortegnelse (mange har ellers nytte af en sådan), der er heller ikke bemærkninger om, hvem personregisteret omfatter (f.eks. mangler nordmanden Aal på Nes, oversergent Loll, Ålborgkøbmanden Poul Pagh m.fl.). Når det gælder den fyldige litteraturliste, da er den en ren alfabetisk efter forfatternavne; det er jo uhyre almindeligt, men vi burde nok komme ind på en mere systematisk opstilling efter emner – hvor meget hjælpes læseren og benytteren af eksempelvis en titel som Georg Nørregård: Danmark mellem øst og vest (1969)? Billeder er der mange af, både velvalgte og illustrative, men for mange af dem er vel mørke i gengivelserne (i hvert fald i en del tilfælde kunne der have været valgt bedre forlæg).

Selve teksten søger at dække alle sider af toldhistorien. Det skal forstås på den måde, at den om end kort omtaler samtidens syn på, hvilken funktion tolden burde have både i finansiell henseende og i erhvervspolitikken, og i hvor høj grad man søgte at virkeliggøre de to aspekter. Til gengæld – men dette ville også have været yderst kompliceret – siges der mindre om, hvad effekten så var. Videre behandles den administrative opbygning og dagligdagens funktioner; administrationens ydre rammer (toldbygninger) er også med, og det samme gælder de faglige kvalifikationer hos toldstedernes personale. Nøje knyttet til disse er en bestandig analyse af personalepolitikken – til op mod århundredets slutning er det den ret ubevidste personalepolitik, og derefter redegøres for personaleorganisationernes fremvækst, og den effekt, de havde, på en mere bevidst formuleret personalepolitik. Når det gælder det meste af århundredet, skal det altså forstås således, at man ikke havde en formuleret personalepolitik. På en lang række områder var det fælles for den offentlige sektor.

Det er et uhyre stort stof, der behandles. Dette er sikkert også baggrunden for, at Henrik Fode har afstået fra at inddrage den toldpolitiske debat, selv om det kan synes en mangel. Vi hører således ikke om erhvervsorganisationernes toldpolitiske virksomhed eller de politiske partiers synspunkter. Navne som Peschcke Kædt, Toldreformforeningen eller Tietgen forekommer ikke. Dermed er der foretaget en afgrænsning af begrebet toldhistorie til i realiteten at være toldvæsenets historie. Denne afgrænsning er fuldt rimelig, så meget des mere som Fode alligevel giver de hovedlinier i toldpolitikken, der er en forudsætning for, at toldvæsenets historie ikke fremtræder løsgjort fra det øvrige samfund. Ydermere er medtaget klare forbindelseslinier til den almene samfundshistorie.

Det centrale i fremstillingen er således det egentlige toldvæsenes funktioner. I den første periode er der foruden tolden i havne og ved landegrænsen naturligvis også medtaget konsumtionen og Sundtolden, og efter 1850'erne er tilsvarende afgifterne på brændevin, sukker og øl integreret.

Hele vejen igennem er det imidlertid den administrative opbygning, rekruttering og karriereforløb, arbejdsforhold og bygninger, der er det centrale. På dette område gives der et væld af nye oplysninger og dokumentation for det, man blot havde forestillet sig. Når det gælder det administrative indtager den centrale styrelse i kollegiet kun en beskedent plads, idet hovedvægten er lagt på mellemledet – overtoldinspektørerne – og de enkelte toldsteder. Her gives takket være indgående analyser af udvalgte toldsteder et klart og levende indtryk af funktionerne og af personalet. Vi ser arbejdsformerne, dagligdagen og dens varierede opgaver. De blandede faglige forudsætninger træder også frem; mange i hierarki-

ets lavere lag manglede simple skrivefærdigheder, andre kom ind takket været familieforbindinger ofte ret unge, der som voluntører fik en vis uddannelse. En hel del kom ind efter at have forladt en officers- eller en underofficerstjeneste. I perioden 1825-30 blev 38 pct. af toldstillingerne besat med militærpersoner; i 1853 bestemtes det ligefrem, at toldassistentstillingerne for halvdelens vedkommende skulle besættes fra Krigsministeriets område, et system der fortsatte perioden igennem. Bag princippet lå naturligvis ønsket om at aflaste statens pensionsbyrde (også dengang var aldersgrænsen lav i militæret), men langt op i tiden har der, hvad Henrik Fode ikke kommer ind på, sikkert også gjort sig det forhold gældende, at den militære uddannelse og virksomhed var nogenlunde ene om at give erfaring i administration og organisation. Derfor var militærpersoner også anvendelige i postvæsen og hos jernbanerne. Egentlig elevuddannelse i etaterne kom sent og i øvrigt særlig sent i toldvæsenet.

Det er svært at vurdere toldpersonalets lønmæssige og sociale position. Lederstillingerne var uden tvivl omgivet med en betydelig agtelse, men embedsmændenes økonomiske vilkår er komplicerede, det gælder både for de højest og de lavere placerede. Dette skyldes, at en stor del af aflønningen skete i sportelform. Det gælder også, fordi meget af personalet langt op i tiden var ansat og lønnet af cheferne enten privat eller af kontorholdsbevillingerne. Det er derimod galt, når det uden videre godtages, at der var noget i vejen med lønningerne, blot fordi toldembedsmændene bestandig var på jagt efter ekstraintægter, eksemplerne er fra omkring 1900. Det er nok muligt, at det kan tages som et vidnesbyrd om, at der var noget i vejen med lønnen; men det burde have været sat i det perspektiv, at toldfolkene i den henseende delte skæbne med andre offentligt ansatte (herunder også arkivarer!) og har gjort det til det sidste.

Det samme gælder et andet forhold, der også uden nærmere kommentarer fremstilles, så det kan efterlade det indtryk, at det var specielt for toldområdet. Det var, at ellers ensartede stillinger var bedre placeret i hovedstaden end i provinsen. Det svarede ganske til alle andre tjenestegrene. At princippet også rakte ud over den reelle løn, viser sig deri, at titler som justitsråd, kammerråd osv. meget lettere dalede ned over hovedstadens embedsmænd.

Der er også andre områder, der viser træk fælles med den øvrige forvaltning i samtiden. Der er imidlertid i de faktiske forhold i toldvæsenet så mange manglende linier og en så ringe klargøring af målet med toldvæsenet (ud over dette at skaffe penge!), at flere klassiske administrationshistoriske problemer ikke kan opstilles. Det viser sig eksempelvis i følgende spørgsmål: hvad ville man opnå? Hvilke midler og organisationsformer blev anvendt? Lykkedes det eller lykkedes det ikke? Disse klassiske administrationshistoriske spørgsmål har Henrik Fode måttet afstå fra at besvare. Dette er for så vidt også bogens konklusion. Der slutes nemlig med et afsnit, der bærer titlen: En tilfældig etat? Spørgsmålet besvares med, at det var det. »Dens eksistensberettiggelse og arbejdsopgaver blev ikke nærmere drøftet af politikerne«; hedder det, og videre, at det »var noget overleveret fra ældre tid, og det var noget, også andre stater havde«. Denne konklusion er i sig selv – også fordi den er så velfunderet – et centralt bidrag til karakteristik af den sene enevælde og til forståelsen for, at den frie forfatning heller ikke på dette område var et brud i den almindelige samfundsudvikling.

Til ovenstående må føjes, at Toldhistorien er mere end told. Det er en bog, der i adskillige henseender vil være særdeles nyttig, når der skal studeres i økonomi-

historien i det hele taget. Dette vil den også være derved, at der spredt rundt om bestandig siges som aproposer til omtalen af forskellige toldarkivalier, at de vil være nyttige for studiet af dette eller hint emne. Den, der blot læser bogen som toldhistorie, vil måske finde aproposerne overflødige; men arbejdende historikere vil påskønne dem.

Vagn Dybdahl

ALFW. JOHANSSON: Europas Krig. Militärt tänkande, strategi och politik från Napoleontiden till andre världskrigets slut. Stockholm, Tidens Förlag, 1988.

Alf Johanssons bog er på en særdeles positiv måde præget af hans virksomhed som docent på den svenske Militärhögskolan, hvor de tre forsvarsgrenes officerer modtager deres videregående uddannelse. Den er præget af tankevirksomhed formuleret til klarhed gennem kritisk, stadig perspektivudvidende dialog mellem historikeren og modne professionelle militære. Som forfatteren udtrykker det: »Att skriva denna bok har varit ett bildningsäventyr!«

Målet med bogen er ambitiøst – at give et overblik over krigens rolle i Europas historie fra Napoleonstiden til og med 2. Verdenskrig med vægt på udviklingen i den militære tænkning og dennes praktiske udformning i strategien. Det er i det store og hele lykkedes særdeles godt, endda i en let læselig og velstruktureret form, der gør bogen til den hidtil bedste korte indføring i emnet, anmelderen har læst.

At det er lykkedes, skyldes den måde, forfatteren har grebet emnet an. Han anvender bogens første halvthundrede sider til at præsentere de militærteoretikere, der kom til at præge idéverdenen hos den stærkt voksende militære profession i de kontinentaleuropæiske lande: Clausewitz, Willisen og Jomini. Herunder identificerer han klart de to principielle forskelle i opfattelsen af teoriens karakter og denne og historiens rolle i vejledningen af officeren, som de tre teoretikere repræsenterer: At medvirke til udviklingen af professionel indsigt (Clausewitz) henholdsvis at opstille retningslinier for handling (Jomini og Willisen).

Efter denne indledning går forfatteren kronologisk frem. Herunder identificerer han løbende og stadig kritisk politiske, økonomiske, ideologiske og teknologiske årsager til begivenhedsforløbet i krig og mellemkrig. Samtidig får han plads til normalt meget vellykkede små portrætskitser af nøglepersonerne i hans – og Europas – historie. Ikke mindst portrætterne af Schlieffen og Foch er små perler.

Løbende følger han udviklingen i den militære tænkning. Dette sker langtfra kun beskrivende. Ikke mindst mellemkrigstidens luftmilitære teoretiker Douhet udsættes for den rimelige logiske og etiske kritik, som samtiden desværre ikke var i stand til, og som selv nu sjældent præsenteres i så kort og klar form.

Bogens svageste dele er de meget korte og overfladiske gennemgange af de to verdenskrige. De er ikke som de idéhistoriske kapitler og afsnit præget af selvstændige kritiske argumenter og vurderinger. Man får enkelte steder det indtryk, at forfatteren ikke har haft lejlighed til at inddrage andet end de mest traditionelle opfattelser. Et eksempel er, at man endnu engang får anført den